

RAB MAGYAROK KRÍMBEN

MOST, AMIKOR a dicsőségesen harcoló magyar honvédek messze üzték a Kárpátok alól egy új tatár-betörés rémével és iszonyatával fenyegető ellenséget, és amikor a Szovjet ellen szövetkezett népek a Krim-félszigeten küzdenek az ázsiai barbársággal, a magyar történelemnek egyik szomorú eseménye elevenedik meg lelkünkben. Dzsingisz khán utódainak összezsugorodott Arany Horda-birodalmából, a Krim-félszigeten és környékén letelepedett tatár törzsek részéről olyan csapás érte 1657-ben a magyarságot, amely az akkori Erdély romlását, sokezer erdélyi magyarnak Krimbe való elhurcolását és nyomorúságos halálát okozta.

A szellemi és anyagi műveltségében megerősödött Erdély fejedelmi trónján a XVII. század derekától kezdve II. Rákóczi György ült, aki bízott a kis, független ország erejében, s ezért elvetette a tündér Erdély eddig követett egyensúlyi politikáját; abban az időben a bérces ország volt a túlsúly a két egymással küzdő nagyhatalom: a német és a török között; amelyikhez Erdély állt, azé lehetett könnyen a vezetés a Dunamedencében. Ebből a tényből adódott II. Rákóczi György elődeinek törökbarát politikája. Rákóczi hódító szándéktól áthatva a svéd királlyal szövetséget kötött a lengyel királyi korona és Lengyelország egy részének megszerzésére. Rákóczi György az akkori nagyhatalmú, önkényesen uralkodó nyugateurópai császár-királyok példájára maga is nagyhatalmi államot akart Erdélyből alkotni és e végből uralma alá akarta hajtani Középkelet-Európának államalkotó erő híján szervezetlenül élő népeit. Szándékának megvalósítása előtt a két oláh vajdaságot erősebben Erdély hatalma alá kapcsolta és így biztosította határait. Ily módon érkezett el ahhoz a pillanathoz, amikor döntenie kellett arról, hogy a svéd-lengyel örökösödési háborúban melyik fél mellé álljon.

E döntést sok mulasztás előzte meg. Rákóczi először is nem fordult engedelemért a török portához, amint kellett volna, mert előre tudta, hogy a török nagyvezér úgyszemint egyezik bele a hadjáratba; e mulasztás miatt Erdélynek a törökkel tartott hagyományos jóviszonya romlott meg. De nem várta meg a német császár tiltakozó követeit sem s ami a legnagyobb veszedelmet zúdította rá és országára: nem tisztázta a krími tatárok új khánjához való viszonyát sem. Amíg ugyanis a régi khán szövetségese volt I. Rákóczi Györgynek, az új khán vonakodott az ifjabb Rákóczi Györgyvel a barátságot fenntartani. A khán e helyett a török portához került közelebb, ugyanakkor szorosabbra vonta a néhány évvel előbb kötött lengyel-tatár szövetséget, hogy így közrevehessék az erdélyi fejedelemhez húzó kozákokat. Növelte Rákóczi helyzetének bizonytalanságát az orosz cár közbelépése, akinek érveivel szemben Rákóczi sem tudott egyebet hangsúlyozni, mint a már megkötött svéd szövetségét.

E nagy bizonytalanságot — amit az érdekelt hatalmak nyílt vagy burkolt ellenzó magatartása még fokozott — az erdélyi főurak magatartása tette teljessé. Ezek uruknak, a fejedelemnek kellően elő nem készített vállalkozását nem helyeselték, mintha csak sejtették volna a benne rejlő bajt. Így Rákóczi még hívei jó részétől is elhagyatva hajthatatlan természetére maradt, az pedig terve végrehajtására ösztönözte. De erre ösztönözte az elégedetlenkedő lengyelek ígéretése s a hadjáratba beleegyező legfőbb tanácsúr, a döntő szavú Kemény János is, a későbbi erdélyi fejedelem. Ezek ellenében hasztalanul óvta urát a többi tanácsúr a lengyelek csalfa barátságától.

Diplomáciai dolga-vegyetlen így indult el II. Rákóczi György a végzetes lengyel hadjáratra 1657. év január havában. Serege 29.000 főből állott, amely magában foglalta Erdély harcvágyó fiatalságát nemes ifjával együtt. A hadjárat kezdeti sikerek után csakhamar válságba jutott. A lengyel főurak nem csatlakoztak hozzája, mint ahogyan messziről ígérték, a svéd király pedig, akinek seregeivel egyesült az erdélyi had s akinek szövetségében kellett volna megvívnia a trónszerző harcot, a közben kitört dán háború ürügye alatt kivonta hadait Rákóczi seregei közül és Lengyelországot is elhagyta. Rákóczi György tehát magára maradt, ámde nem hajlott meg sem a bécsi udvar, sem a török porta felszólítása előtt, amelyek visszatérését követelték.

A viharfelhők vállalkozása felett egyre gyülekeztek. A hadjárat ötödik hónapjában a krími tatár khán követe arról értesítette, hogy a khán a lengyel szövetségését maga vezette haddal segíti majd meg, még pedig nem is Lengyelországban, hanem egyenesen Erdélyben. Erre a hírré Rákóczi igyekezett Erdélybe visszatérni, ez azonban már sokkalta súlyosabb körülmények között történhetett, mint az odavonulása. Hadserege felett a végzet egy-kettőre beteljesedett. A serege mellett maradt svéd csapat nem volt hajlandó vele tartani, mert a szerződés őket csak a lengyelek elleni harcra kötelezte, nem pedig a tatárok ellen. A gyorsan visszavonuló, de már éhező, elcsigázott erdélyi sereget a lengyelek fogták körül, akiknek álnok vezetői az erdélyieket járatlan utakra vitték. A magyarok barátai, a kozákok, gazdag zsákmánnyal hazatáraztak, mert a közeledő tatároktól hazájukat féltették; a moldvai oláhság rezgelődött, híven hagyományaihoz, sőt Moldova felől útját állta Rákóczinak. A bécsi udvar csapatai délnyugat felől közeledtek, a krími tatár khán pedig már megkapta a parancsot hűbérurától, a töröktől, Lengyelország megsegítésére.

Rákóczi és serege valóban szörnyen nehéz helyzetbe került. A fejedelem július végén kénytelen volt megalázó békét vásárolni a lengyelektől 1,200.000 forintért, miután egy ütközetben súlyos vereséget szenvedett és seregéből 5000 jó vitézt elveszített. Rákóczi most 600 jó vitézzel elvált a seregtől, Erdélybe igyekezett vissza, hogy legalább fejedelemsége ügyét megmentse. A megfogyatkozott sereg Kemény János vezérsege alatt önfeláldozó módon állandó harc közben törekedett vissza Erdély felé, hogy a hazatérés útját megtalálja s az ellenség bekerítő mozdulatait kikerülje. Mellette sok erdélyi főúr volt, akiket Kemény János nagy tekintélye és erőteljes személye kötött magához. Azonban a lengyel árulás a megérkezett tatárok karjába vetette a magyar hadat. A bekerítés teljes lett s bár a magyarság sáncharcban 3 napon át vitézül állta a tatár túlerő rohamait s legjobbjai hősi halálával tartotta magát, de végül is — miután az oláhok az ellenséghez átpártoltak — mintegy 8—10.000 ember feltétel nélkül megadta magát Kemény Jánossal együtt annak az ismeretlen sorsnak, amely a krími tatár rabságban reájuk várakozott.

Ez a krími tatár rabság kegyetlen sors volt. Az odavonuláskor bizonyára meghalt a végső tusa sok sebesültje, de az épekre, különösen a főurakra, annál jobban ügyeltek új uraik. Mert a tatárok a magyar hadifoglyaikat, mint valami értékes hadizsákmányt maguk között osztották szét s a Ibimbe hurcolásuk közben már mindenik a maga rabjára vigyázott, ha jutott neki. A módosabbak, a tiszték a tatár tiszték tulajdonai lettek, a közlegények a győztes legénység zsákmánya. Mindegyik rabra úgy tekintettek, mint a kisebb-nagyobb váltságdíj eleven zálogára. Tehát a hadifoglyok nem élvezhették a szervezett államéletnek harcosokat megillető védelmét, mert ez volt a szokás a keleti népek között: a hadifogoly sorsa a tatárság kezében igazi rabsors volt. Ez a szokás feltűnik a magyarok végvári küzdelmeiben is. A rabtartás megengedése idők folyamán a katona zsoldpótló intézménye lett, a tisztán katonailag szervezett tatár törzsekben meg éppen a vitéz egyetlen díja, bére a dicsőségen kívül, amelyet nem kevésbé becsültek. Ezért a tatárokat a török porta nem egyszer gazdasági szempontból volt kénytelen foglalkoztatni, a pénzügyi művelet eredményessé tétele volt a cél: rabhoz juttatni a lovas népet, hogy legyen munkaerő otthon és legyen váltságpénz érte. Az így szerzett rab juttatta kedvezőbb életlehetőségek közé a tatár mirzát (urat) épp úgy, mint a tatár parasztot, akár eladta, akár dolgoztatta rabját.

Kemény János és közvetlen környezete a győztes khán pártfogását élvezte, aki nem fosztotta meg Keményt dolmányától, de azért hintóba nem ültette, sem a portának követelésre ki nem szolgáltatta, hanem magánál tartotta üzleti hajlamainak kielégítésére. A tatárok már útközben vásárt csináltak rabjaikkal, akiket megvasalva terelgettek a végnélküli ukrán síkságon hazafelé. Székely Mózes nevű rab kétségbeesetten ír anyjának Izmail török városból, Moldova határáról, hogy mielőbb küldjenek megváltására 250

tallért, mert urai csak erre az egy levélre várnak választ, azután aláviszik a Fekete-tenger mellé. Lehetőleg török tallért kér s az összeget a levél vivője útján kéri: „kérem kegyelmeteket — írja haza — a nélkül ne bocsássa, vagy tartóztassa addig, míg megszerezheti, mert oly erős fogságban vagyok, hogy az vas csak nem elrontja a lábaimat“. E tehetős rab váltságdíja aránylag kevés, mert vagy még nem ismerték fel előkelőbb voltát, vagy rab tartóik attól féltek, hogy Krímben a hatalmasak rájönnek előkelőségére s elveszik tőlük a rabot.

Ha azután a rab kiszabadult, szabadon gondoskodhatott társai kiszabadításáról, rokonait a táborban felkereshette. A nyereszkeskedni akaró tatárok különben szívesen vállalták a rabváltás közvetítését és különös gonddal figyelték, vizsgálták rabjuk anyagi állapotát a rabhoz érkezők beszédéből, leveléből. Ennek érdekében nem egyszer folyamodtak ravasz cselekhöz: hazaizentek vele vagy mással s így fürkészték, mekkora váltságdíjat zsarolhatnak ki tőle. Az egymás elleni vallatásból, továbbá örmény, görög kereskedők vagy Erdélyben leselkedő kémeik útján tudták meg: kik az előkelő, tehetős rabok. De folyamodtak ennél nyersebb módhoz is: alaposan megkínózták, meggyötörték a rabokat, hogy az mindent megvalljon magáról s minél többet ígérjen. Az a kor nem volt olyan érzékeny a testi szenvedés iránt, mint a mienk; ami szenvedést ma könnytől fátyolos szemmel olvassunk a megindító tartalmú, esengő rablevelek megsárgult lapjairól, abban az időben hidegebb lélekkel fogadták a reménykedő hozzátartozók, mert mint általános — kegyetlen, de kikerülhetetlen — eljárást eléggé megszokták s elviselendőnek tekintették.

Még Kemény János sem kerülhette el a kényszergetést, főként a vasazást. A khán székhelyén vele voltak a legelőkelőbb rabok: Baghce-szarajban, a Kert-városban: Kornis Ferenc, Nagy Tamás, Domokos Tamás, Huszár Péter, Mikola Zsigmond, Apafi Boldizsár s még vagy húszán. Környezetében néhányan hamarosan meghaltak, az első nagy kínzás áldozatai. A khán és a vezér megtartották maguknak a nagyobb sarcra kényszeríthetőket. Kemény János még a szolgáit is maga mellett tarthatta; a főbbek személyükben valamennyire szabadok voltak, de szabadulásuk annál bonyolultabb volt. Kemény teljes kétévi rabság után szabadult meg 116.000 tallér sarc árán, amelyből 100.000 tallér a kháné volt, a többi az udvaroncoké. Szabadításának körülményeibe gátlón beleszólt az erdélyi politikai számítás épúgy — Erdélyben egyik fejedelem váltotta a másikat s Kemény János nagy úr volt — mint a török-tatár ügyeskedés, valamint a rabtársak ügyének gondviselése is. Kemény János valahogyan nem csekély felelősséget érzett rabtársaiért, akik Krímben vele együtt szenvedtek, akik annak idején a seregben vele maradtak. Végül is megöregedve érkezett haza, testében és lelkében meggyötörve ama háládatlan pártfogoltjai miatt, akikért kezességet vállalt, de akik rútol megszöktek. Hányszor kereste pedig Kemény János a szabadulás útját! Hazaiért leveleiben azzal érvelt a maga mielőbbi kiszabadítása mellett, hogy honfitársai csak az ő szabadulása után térhetnek haza rabságukból. Valóban lehetett olyan kháni rendelet, hogy a khán rabjainak hazajuttatása előtt senki sem merje rabját kiváltani; így akart a khán előkelő rabjaitól mielőbb szabadulni, mert a porta követelése és a török nagyvezér erőszakossága elragadhata közben tőle a rabokat. De lehet, hogy ez a gondolat csak tatár biztatás volt a többi rab sürgetésének elhallgattatására, mert a tatárok mindig valami egyetemes, országtól jövő s nem egyénekenkénti kiváltást vártak, egyszeri nagy summa pénzről ábrándoztak.

Közben a kháni székhelytől messzebb lakók egymásután engedték ki rabjaikat kezességen: más állt jól értük, amíg egy társuk Erdélyben járt, hogy a szükséges pénzt valahogyan előteremtse. Kemény János azonban

nem volt barátja az egyetemes rabváltási szándéknak, mert attól joggal tarthatott, hogy oly nagy összeg előteremtéséig rabságuk sokáig tarthatna. Kemény Rákóczi fejedelemnek többek között azt ajánlotta, hogy a moldvai bojárokat kell megkeresni a pénzkölcsönzés felől, továbbá azt is, hogy mivel sok rab befejezte alkudozásait urával, Jászvásárra, vagyis Jassyba kellene valakit rendelni, aki rendszeresen végezné a rabváltást az odaérkezett tatárok és erdélyiek között. Jászvásár mint fontos kereskedelmi hely sok esetben alkalmasnak bizonyult efféle vásár lebonyolítására.

A szabadulást sok esetben az tette iszonyatosá, hogy a tatár olcsó pénzen elvesztegette rabját a törököknek, akik azután vitték őket gályára, meg háremörnek és soha többé nem láthatta hazáját. Hiába, nem minden tatár volt arra berendezkedve, hogy rabot hosszú ideig tartson. Szökésről keveset lehetett hallani, annál többet pusztulásukról. Balogh Máté, Rákóczi György követe jelenti egyszer urának, hogy „elhalnak igen, az ebeknek vonszák ki a rabokat“, de ez nem csoda, mert „rettenetes kínzást tesznek“ rajtuk. S amíg bizonyos Galga szultán rabjai: a tehetős nemes ifjak kíméletes bánásmódban részesültek, mert sokat vártak értük, a középvagyonú, birtokos nemes embert annál jobban gyötörték, hogy siettesse kiváltását. A gyötetés mértéke a rabtartó tatár lelkületétől függött; bizony sokból hiányzott az emberies érzés, így abból a tatárból is, aki az öregedő agglegényt, Putnoki Zsigmondot tartotta. Putnoki olyan kínzásokról ír haza, aminek még az olvasása is szenvedést okoz; a nemes évekig alkudozott sarca csekély hányadának elengedéséért kínzójával, akinek nincs egy igaz szava, mert ha a rab beígéri a kissé magasabb összeget, menten följebb csapja a követelését. Viszonzásul a megkérgesedett szívé rab (bátyja elhalt a rabságban, ott-hon nincs családja) szenvtelenül tűrte a válogatott kínzást: verést, kéztől-lábtól felakasztást, csigázást, karóbaültetést, szakállkítépést. Ilyen vad módszerekkel akart a turáni testvér benne honvágyat kelteni a követelt 1000 tallér erejéig.

Nem kétséges, hogy a tatárok kényszerítésére is nagyobb kínzásokról írnak haza a rabok, mint ami valóban megtörtént velük, csakhogy hozzátartozóikat a pénz előteremtésére készítsék. A rabok hangulatát, rabságuk elviselésére lelki ellenállóerejüket nagymértékben befolyásolták a hazuról kapott hírek. Csak sajnálhatjuk, hogy ezek a rabokhoz küldött levelek egytől egyig elvesztek. Ezek a hírek pedig mindannyian változásokat, új történeti alakulásokat jelentettek Erdélyből s természetes, hogy a türelmetlen rabok minden olyan fordulatot elkeseredetten elítéltek, amely hazasegítésüket nem munkálta. Így nehezítette meg Kemény János hazatérését maga Rákóczi, aki benne hagyta vagy inkább belevitte Kemény személyét a veszített háború felelősségének bünébe. Kemény erdélyi ellenségei ellen nehezen tudott védekezni, a tatárok pedig bármit elhittek vagy elhinni színleltek róla sarcának emelésére, kínjának növelésére. Rákóczinak lett volna ugyan pénze Kemény kiváltására, de az ügyet Istenre s nem kincstárára is bízta.

Az Erdélyből érkező követek nem juthattak mindig a rabokhoz. A tatár lélek alaptermészete a gyanakodás, egyre azt hitte: ki akarják játszani, a váltságösszegeből ki akarják forgatni. Volt is bizonyára idevágó tapasztalatuk, mint ahogyan tudunk hazaszökött vagy hazaengedett s többé vissza nem tért rabokról, akiknek hitványságáért azután hétszeresen bűnhődött az ártatlan kezes. Az volt a szokás, hogy egy vagy több rab kezeskedett életével, orrával, fülével, fogával, amit csak a tatár elfogadható biztosítéknak talált, hogy a kibocsátani szándékozott rab a megparancsolt időre visszatér a váltságösszeggel. A hazaengedett rabnak ilyen áron való pénzgyűjtése rettegett sietséggé vált. Hazajutva kétségbeesetten fordult egy-egy kis kölcsönért, miközben a határidő sebesen közeledett s a szerencsétlen már előre

érezte az észbontó kínokat, amik az üres kézzel visszatérőt várták. Arról is tudunk, hogy több szökött rab lakolt vakmerőségéért: törökök, lengyelek vagy oláhok kezébe került s végkép elkallódott.

Apafi Mihályról, a későbbi erdélyi fejedelemről, ki szintén rabságba került, jóidéig azt sem tudták, hogy hol van. Testvére, Boldizsár, a khán rabja Kemény Jánossal együtt. A kiterjedt erdélyi rokonság jókor megindította az Apafiak kiváltási mozgalmát családi körben. A fejedelmi udvar értesült először Apafi Mihály sorsáról, onnan tájékoztatják a feleségét, Bornemissza Annát, a nemeslelkű nagyasszonyt, urának egészségi állapotáról. Közben egyre szállingóztak haza a rabok, ki a Rákóczi György sarcán, ki ajándékon, ki pedig a maga pénzén, de Apafi helyzete, ha él is, egyre ködösebb lett: 60.000 tallér lett a sarca a szegény betegeskedőnek s ebből nem akartak engedni. Végül mégis engedtek, miként mindenkiéből, 1658. év táján, mert, amikor a rabok az Erdélyt elpusztító tatárdúlásról értesültek, kereken kijelentették, hogy birtokaik pusztulása miatt csak keveset tudnak önmagukért adni. Így esett Apafi sarca 10.000 tallérra s ami fő: a rab egészségben várta a szabadulást. Azt írta haza, hogy ha az összeg együtt volna, már indulhatna is Erdélybe. Reményének teljessége azonban egyre késett. A török által 1658-ban követelt 500.000 tallér hadisarc szedése meg a tatár-rombolás Erdélyben szörnyű pénzhiányt okozott. Apafiné a jószágainak rokonok közt való eladogatásával gyűjtöget, most már nagyon örülne a fejedelemmé által ígért 500 tallérnak is — ha megkapná. A rokonok irgalomból is vették az olcsó ingatlanokat az aggódó, szerető szívű feleségtől. Ugyanakkor a moldvai vajda kezességét és közbenjárását is felhasználták Apafi érdekében, aki az 1659. év közepén már csak két napi járóföldre van Moldvától, de Kemény nem hozhatta Jászvásárra, mert felette nagy Apafi sarca. Másfél évig várhatott még erre. Előbb Apafi rabtartójának tatár kéme jött Erdélybe az Apafi-birtokot szemügyre venni, csakugyan olyan szegény-e? A kitanított Apafiné szegényesen, egy inassal fogadta a tatárt, a többit elküldte kocsival, lóval. Az agyafúrt tatár eszén sem lehetett azonban olyan könnyen túljárni: egyszerűen várt s bizonytalanságban hagyta a rab hozzátartozóit. Meg is lett az eredménye. Sikerült egy év alatt 12.000 tallérra növelni a sarcot, amikor Apafi 1660-ban Moldvában várja a szabadulás napját. Ámde felesége még most sem rendelkezik a roppant összeggel; a volt jóbarát: II. Rákóczi György fejedelem már hősi halott, az általa ígért 2000 tallért az özvegyétől már bajos volna megkapni, pedig sietnie kellene, mert a tatár türelmetlen, alig akar Erdélyben maradni, sokba kerül neki az ott tartózkodás. Végül mégis csak együtt van a követelt summa: Apafi 1660 novemberében tér haza, mint megfáradt, szegény főnemes.

Ilyen hosszú, bonyolult útja-módja volt egy-egy főember megszabadulásának. Sajnos, arról írásbeli tudósítás nem maradt reánk: hogyan ment végbe a közember, szegény harcos szabadulása. Nem kétséges, hogy közülük sokan soha többé nem látták hazájukat. Arról is kevés említés esik: milyen körülmények között éltek, inkább kínzásaik leírásával van telve a forrásul felhasznált több mint 60 rablevél. A rabok táplálékát Keménynek egy jókedvvel megírt levele örökítette meg; azt írja, hogy lóhúsrá, kanca- meg számártejre Isten jó egészséggel áldotta meg eddig. De ez csak a khán rabjainak eledele. Mert csupán az előkelő tatárok isznak ló- és számárteiet, a közönséges tatár megelégedett télen hólével, nyáron esővízzel, eledelük afféle korpából gyúrt lepény, elhullt, elcsigázott lovak húsa, félig nyersen.

Az eledelnél a lakóhely sem volt kívánatosabb. Pince-tömlöcökben, fölfelé nyíló, nedves földalatti vermekben sorvasztják a tatárok rabjaik életerejét, apasztják el-eltűnő életkedvét. Károlyi Mihály, Bihar megye viceispánja, Rákóczihoz, mint „földi Istenéhez“ esdekel, váltsa ki sarcal vagy rabszerével Ínséges veremrabságából, Kajalet-veremből, különben felakasztja magát. Mártíromságot szenved vagy nem is tudja, mit, mert nem rabság az ő élete. Csak megközelítően tudjuk elképzelni a tömérdek szenvedést, ami a raboknak kijutott; az edzett harcosok alig tudták elviselni a sorsuk nehéz kezét.

Amikor Rákóczi György a csúfos hadjárat után hazaérkezett, eleinte reménykedett, hogy főgenerálisa: Kemény János Moldván keresztül hazavezeti a hadat. De reménye hamarosan szertefoszlott. Erdélyben a csapást

eleinte mindenki a maga személyes gyászának vagy bánatának érzésével fogadta, később a mindinkább sűrűsödő eseményekből kellett észrevenniök, hogy a szerencsétlenség a független Erdélyt sújtotta, a történelmi Magyarország kardját törte össze. A közvélemény csakhamar Rákóczi György ellen fordult, aki ugyan hangoztatta, hogy ha egy öltöző dolmányban is kell maradnia, akkor is kiadja Sárospatak minden kincsét a rabságba esett híveinek kiváltására. Kemény János sietve hazaküldött első levele részletesen tájékoztatta Rákóczit a kiváltás módjáról. A közhangulat hamarosan Kemény János mellé állt. A szamosújvári országgyűlésen a csapás után egy hónapra különök között egy életerős nemzedék elvesztéséről emlékeztek meg. A gyászoló, de reménykedő erdélyi nők ott nyomban hangos zokogásukkal figyelmzettették Rákóczit, hogy a rabváltás az első kötelessége, még személyes áldozathozatal árán is. Azonban az erdélyi férfiak a felelősség kérdéséről rendezett vitájukkal homályba borították legelső kötelességüket, bár elhatározták a rendek, hogy magukat és szegénységüket rendkívüli teherviselés alá vetik rabtestvéreiknek váltásárára. A rabok kiváltása kétségkívül politikai alapművelet lett volna, azonban az ország pénzügyi ereje, a kedvezőtlen külpolitikai viszonyok az összes rabok kiváltását nem tették lehetővé. Amikor Rhédeit Rákóczival szemben fejedelemmé tették, a rabok kiváltása már nem is került a választás feltételei közé. A rabok nem is helyeselték a kormányzati változást s megnyugvással vették tudomásul, hogy Rákóczit a medgyesi országgyűlés újból fejedelemmé tette. De ez a választás maga után vonta Erdélyre a török-tatár betörést. Erdély szíve: Gyulafehérvár s fel egészen a Maros mente a tatár rombolás-művészet siralomvölgye lett. Az új fejedelem, Barcsai pedig már nem a krimi rabok, hanem a török számára vetette ki a rendkívüli adót. Amire Kemény és Komis hazaérkeznek, a rabok panaszos kérései elmaradnak az országgyűlésekről, sorsuk az egyéni kiváltás küzdelmeire szorult. Kemény, a fejedelem, az első országgyűlésen támogatta a rabok ügyét: a kezességben hagyok büntetését rendeli s azt, hogy ha a feleség a rab férjének életében férjhez megy, minden jószág vétesék el tőle. Kemény sem tud többet tenni, ura, Rákóczi György halálához híven maga is csakhamar hősi halált hal s utódja, a volt rab: Apafi Mihály a töröktől felemelt adó miatt sem gondolhatott a rabok kiváltására.

A meghallgatásra ritkán talált rabsóhajok lassankint elhaltak. Bár Damokos Tamás, Jókai regényhőse, 1665-ben még sok jó vitézt tudna Krimióból kiváltani, ha őt is kiváltanák, de Erdély elborult állapota a csapás élő áldozatait örökre eltakarta a magyar szemek elől. 1668-ban Apafi fejedelem Kónya Bálintot Krimbe küldi a tatár khánhoz abból a célból, hogy nézze meg: vannak-e még a khán udvarában s egyebütt olyan rabok, akik kiválthatók s a sarcuk is értékükhöz mérten van szabva. Arra kéri a khánt, engedjen a követének szabad járást az Arany Horda birodalmában, hogy a rabok után tudakozódhassák, akik ne halnának meg ott haszontalanul s a tatárság kárára is. A követ útjának eredményét nem ismerjük, csak azt olvashatjuk, hogy a nemzeti szerencsétlenség áldozatai közül néhányan még 1670-ben is kiváltásukat várják, sűrűn tekintgetve Nyugat felé, amerre a nap lenyugovék. Szorongó érzéssel gondolunk arra, hogy kevesebb rab tért haza, mint amennyi örökre ott maradt. Így lett Krim félszigete a magyar vitézi kötelességteljesítésnek egyik jeltelen, elfeledett temetője.